

Studimet letrare në proces: teza, projekte, ide dhe rezultate

MAJLINDA BUSHAJ

FJALA SI PASQYRIM I VENDLINDJES NË VEPRËN E MARTIN CAMAJT

Martin Camaj është një nga shkrimtarët më të mëdhenj të letërsisë shqiptare, i cili shquhet për kërkim e krijim gjuhësor, duke u dalluar për vlerat e prurjet e shumta. Ai zhvilloi veprimtari krijuese të shumanshme, si albanolog, si gjuhëtar e studiues i historisë së shkrimeve dhe letrave, si ligjërues i dijeve albanologjike, si poet e prozator. “Në personalitetin e tij janë bashkuar dy pole të jetës intelektuale: shkenca që kërkon saktësi, fakte argumente e kthjelltësi mendimi dhe arti poetik që kërkon fantazi e shpirt artistik. I pajisur me një kulturë e formim filologjik Martin Camaj dha një shembull të shkëlqyer të bashkimit të punës së shkrimtarit e poetit krijues me atë të dijetarit të gjuhës.¹ Camaj e studioi mekanizmin e gjuhës në planin diakronik dhe sinkronik. Veprat e tij në fushën e gjuhës së sotme dhe asaj historike, e ndihmojnë autorin në përzgjedhjen e leksikut të veprës së vet letrare. Vepra e Camajt mund të konsiderohet si një jetësim artistik me shumë ndjenjë i natyrës së vendlindjes. Tema të mirëfillta janë: natyra, vetmia, ruajtja apo edhe humbja e traditës, lidhja me rrënjët e zonës, dokeve dhe traditave të kësaj zone. Në veprën e tij gjen larminë e mjediseve bujqësore e baritore, pastërtinë e fjalës dhe thuktësinë e shprehjeve popullore, mozaikun e veshjeve dhe copa nga mjedisi ku poeti është rritur, aty gjen doket e mënyrën e jetesës, përbërësit e kulturës materiale e shpirtërore dhe historinë shumëvjeçare të banorëve të të ngulur shpateve veriperëndimore të vendit.

Topalli shkruan: “...në veprën e tij duket qartë afërsia me gjithëçka shqiptare që ka krijuar kombi ynë, duket mendësia dhe shpirti i një shqiptari të kulluet, jeta e psikologjia, zakonet, mënyra e jetesës, me një fjalë e tërë bota shqiptare, në paraqitjen e së cilës ai përdor një gjuhë të shkathët, të zhdërvjelltë e plastike, të pasur me shprehje e trajta që i ka rrënjët në Atdheun e tij të largët.”²

Dendur pohohet se gjuha e një autori apo e një vepre letrare mbështetet shumë në gjuhën popullore. Për Camajn nuk do të thoshim se u mbështet në gjuhën popullore, por se gjuha e tij është vetë shqipja me të gjithë bukuritë, mundësitë e aftësitë shprehëse të pafundme. Camaj e mori brumin gjuhësor të vendlindjes, e përdori mjeshtërisht, e pasuroi me fjalë e shprehje, e pasuroi me nuanca kuptimore dhe e risemantizoi një pjesë të madhe të leksikut. Në punën e tij është bashkuar

¹ K. Topalli, *Albanologu i shquar Martin Camaj në 85-vjetorin e lindjes*, Studime filologjike, 3-4, 2010.

² K. Topalli, *Vepra e Martin Camajt në aspektin gjuhësor*, Studime shqiptare 1, Shkodër, 1994, f. 85.

njohja e thelluar e shqipes, me punën e tij prej gjuhëtari, që për cilësinë e thellësinë e saj krahasohet me atë Çabejt.³

Camaj krijoi në të gjitha gjinitë e zhanret letrare. Me aftësi e finesë ai ndërron regjistrat e gjuhës, por asnjëherë nuk shkëputet nga fjala e gjuhës së gjallë, duke ia njohur peshën asaj dhe duke e rritur atë. Pamundësia për tu kthyer në vendlindje ka rezultuar mjaft e vështirë për jetën personale të Martin Camajt, pikërisht kjo situatë e pafavorshme për krijuesin e talentuar, përbën burimin për prurje cilësore dhe mjaft të rëndësishme për letërsinë shqipe.

Zef Gjetja shkruan: “...është e vështirë që në ndonjë vepër tjetër të letërsisë shqipe të gjejmë kaq shumë atdhe, kaq shumë fëmijëri kaq shumë vendlindje.”⁴ Vendlindja në veprën e autorit ka një rëndësi të posaçme për shkak se imazhet e fiksuara që në fëmijërinë e tij për natyrën, njerëzit, atmosferën dhe gjithçka që e rrethonte, e ka shoqëruar Camajn gjatë gjithë jetës. Kadare mendon se: “Në shumicën e veprave të tij, në mjediset e përshkruara, në klimën e tyre, te personazhet, ajri, madje dehjet e shëndetshme apo të turbullta që vijnë prej tij, janë ato të Alpeve.”⁵ Sipas Ernest Koliqit “...ky luks gjeografik lidhet me zanafillën e shkrimtarit. Lartësitë e Bjeshkëve më saktë Dukagjini, ku ai kishte lindur, kishin gjetur më në fund te biri i tyre, mjetin e vet shprehës.”⁶ Camaj ruajti një marrëdhënie shpirtërore të përjetshme me atdheun e tij, përmes vegimit të vendlindjes Dukagjinit si një nga trevat burimore të folklorit dhe të letërsisë gojore shqiptare.

Mjedisi i pasur dukagjinas me bukuritë e natyrës, me njerëz të zgjuar punëtorë e trima dhe me një të folur alegorik, me fjalë e frazeologji të shumta, me urime mallkime e shprehje popullore më se të spikatura, do të jetë gurra nisëse ku u frymëzua, por edhe gurra që e mbajti gjallë e ia lehtësoi shumë të shprehurit artistik. Vendlindja ka pasur një ndikim shumë të fuqishëm në gjithë krijimtarinë e tij. Kjo mund të shikohet në kompleksitetin e veprës që ka krijuar dhe na ka lënë si trashëgim Martin Camaj. Edhe pse nuk është e lehtë të përcaktohen elementet ku pasqyrohen tiparet e vendlindjes, mund të përmendim disa prej aspekteve më kryesore të elementeve ku pesha e fjalës së vendlindjes shfaqet dukshëm.

Në qoftë se vështrojmë veprat kryesore të Camajt: *Shkundullima*, *Legjenda*, *Kanga e vërrinit*, *Nji fyell ndër male*, *Karpa*, *Drandja* etj. tregojnë në mënyrë të qartë lidhjen që autori ka treguar me vendlindjen e vet. Të bie në sy se titujt e veprave kryesore e marrin titullin pikërisht prej fatkeqësive natyrore, si *Shkundullima* (tërmeti), *Rrugna në mars* (orteku). Mbijetesa e njeriut mbi gurin e qëmoçëm, në zgafella të humbura të natyrës alpine shqiptare atje ku bishat dhe egërsirat janë të pranishme si gjallesat shtëpiake, përbën thelbin e shumicës së

³ K. Topalli, *Vepra e Martin Camajt në aspektin gjuhësor*, Studime shqiptare 1, Shkodër, 1994, f. 85.

⁴ Z. Gjetja, *Trajtimi i vendlindjes në veprën e Martin Camajt*, Studime shqiptare 17, Shkodër, 2011 f. 55.

⁵ M. Camaj, *Vëllimi I* (Parathanie), Tiranë, 2010, f. 7.

⁶ M. Camaj, *Vëllimi I* (Parathanie), Tiranë, 2010, f. 17.

Fjala si pasqyrim i vendlindjes në veprën e Martin Camajt

veprave të tij. Ai për asnjë moment nuk është shkëputur nga elementet që i ka fiksuar në mendjen e tij, nga fjalët apo emërtimet me të cilat ai është ndeshur në lindjen e tij. Emrat e personazheve dhe në mënyrë të veçantë mentaliteti i tyre janë pasqyrim i qartë që Camaj kishte marrë nga vendlindja e tij. Karakteret e prozës së Camajt janë përgjithësisht njerëz me vete, që rrojnë në një sfond natyror të ashpër, me doke dhe vetëqeverisje të ashpër, por dinjitoze.

Një rëndësi të veçantë kanë edhe figurat që janë marrë si simbolikë në veprën e Camajt. Studiuesi Sinani në analizën e veprës *Dranja* numëron 70 fjalë shenja si: *bjeshka, lisi, lumi, stina, breshka, breshkani, stina*, etj. të cilat i konsideron si “pjesë e mendësisë tradicionale shqiptare, e bestytnive të vjetra të malësorëve e kodit të ligjëritit etnografik shqiptar.”⁷ Këto emërtime dhe përdorimi me vend i tyre, i japin vlera të veçanta veprës së Camajt, por njëkohësisht dëshmojnë lidhjen e fortë të autorit me vendlindjen. Si shembull po marrim romanin *Dranja*, ku kryeshenja e romanit është *breshka*. Autori e pagëzon breshkën me emrin e një gruaje të bukur, të përhapur në malësitë veriore, *Dranja*⁸.

Ajo që e bën të veçantë Camajn, është përdorimi i një leksiku të pasur, shfrytëzimi i leksikut të autorëve të vjetër, risjellja e fjalëve plaka, prurjet e shumta nga dialekti i gegërishtes e bëjnë autorin mjeshtër të përkryer të gjuhës shqipe.

Vepra e Camajt sjell leksik nga thellësitë e shekujve e nga shek. XX, nga mjedisi mbarëshqiptar e nga ai arbëresh. Krijimtaria në prozë dhe në poezi përshkruhet plotësisht nga atmosfera e zonës së Temalit, Prekalit, Cukalit etj. Fjala peshon e kumton, ajo ka erën e bjeshkës, *gjallnon* prej fryteve, *rrezet e pemëve*, *peshën e Drinit e kundrimin e Alpeve*, erën e *krahnjerit, pamjen e malbrëzave të largtë* etj.

Përmes një paraqitjeje klasifikuese po japim një pjesë të prurjeve e vlerave të fjalës në korpusin krijues të tij.

Një fushë konceptore leksiko-semantike e konceptuar me shumë nënfusha e mikrofusha, e formojnë fjalët me kuptim të drejtpërdrejtë, me kuptimin konkret, të cilat sjellin përmes ndërtimit mjeshtëror artistik, shtëpinë, kopshtin, fushën, malin, grykat, lumin, përroin, gjithë mjedisin nga poeti vjen, mjedisin mbarëshqiptar.

P.sh. *Tisi, breu e pisha janë druj virgjën dhe e lypin vetminë*. (Dranja:80). *Sepse na ditkan me shqiptue emnat e katër-pesë bimëve të vendit, si atë të sherbelës, trumzës së bazilokut të përgdhelun prej gjithfarë duersh*. (Dranja:58). *Ai e di atë sukën e vogël jashta katundit? Quhet Kodra e Hardhisë, visi më i naltë në tanë këtë fushë*. (Djella, Vepra I, Tiranë, 2010:30). *Grue e bij në vërri dhe i zoti i shtëpisë në bjeshkë ose poshtë ndër karma, treqind e gjashtëdhjetë ditët e motit!* (Shkundullima:34) etj.

Natyra e veçantë dhe specifike, buron nga gjuha e përdorur prej tij. Gjuha poetike, e poezisë, por edhe e prozës dhe studimeve gjuhësore dhe letrare është gegërishtja letrare. Vepra e Camajt konsiderohet si “*dëshmi e e gjallë e njohjes së*

⁷ Sh. Sinani, *Çështje të stilit në ligjërimin e Martin Camajt*, në SF, 1-2/2007, f. 38.

⁸ Sh. Sinani, *Camaj i paskajuar*, Tiranë 2015, f. 226.

*thellë të thesarit popullor dhe punës së tij të pareshtur në lëmin e gjuhës.*⁹ Në tërësinë e saj veprën e Camajt e ndjek pas si një paracaktim fati miti i prejardhjes. Shkrimtari gjendet tërësisht në kurthin e kujtimeve të fëmijërisë e të rinisë dhe të atij atdheu shpirtëror që mori me vete, për të mos e parë më kurrë. Lumi i madh Drini, katundet e ngritura në shkëmbinjtë pranë theqafjeve të tij, janë emra orientues në tërë prozën e tij. Kështu, majat e thepisura, krojet, lugina e lumit, shkurret apo lisat që bëhen pjesë e veprës së Camajt.

Në vepër toponimet janë të shumta. Ato janë pothuajse të gjitha emërtime të trojeve mbarëshqiptare si: **familjen e Pukajve** (Shkundullima:7), **Gurra** (Shkundullima:8), **Fundinë** (Shkundullima:9), **Trush** (Dranja:48), Maja e Çilkokut (Shkundullima:11), **lumin e Vilës** (Shkundullima:11), **katundi i Vilës** (Shkundullima:11), **Troja e vjetër** (Rrathë:7), **Kroni i Vjetër** (Shkundullima:86), **Çukajt** (Rrathë:91), **Shkorreti** (Shkundullima:114), **lumi i Kirit** (Dranja:13), **Përroni i Thatë** (Shkundullima:114), **Përtejqafta** (Shkundullima:128), **Përronit të Mbyllë** (Shkundullima:237), **Shtëpinë e Pemëve të thata** (Karpa:19), **Kurti i Pemëve të thata** (Karpa: 26), **vargmali i Kunorës** (Karpa:52), **Curri i Kingjave** (Karpa:87), **malet e Kunorës** (Karpa:88), **Guri i Gjakut** (Karpa:90), **mali i Fezës** (Karpa:96), **Fusha e Plancit** (Karpa:100), **Guri i Korbit** (Karpa:114), **Cukal** (Dranja f. 7), **Uji i Vokët** (Karpa:130), **Lugje të Verdha** (Karpa:156), **Qyteza e sotme** (Karpa:162), **Dheu i Arbnit** (Rrathë:178), **Suka e Poshtme** (Rrathë:91), **shtëpia e Çukut** (Rrathë: 91), **Ripa e mesme** (Rrathë:94), **Ripa e poshtme** (Rrathë:95), **Qytecë** (Rrathë:111), **Ara e Keqe** (Rrathë:133), **Kapërcelli** (Rrathë:190), **Qeta e Berishës** (Dranja:12), **rrafshi i Dukagjinit** (Dranja:24), **Mali i Shejtë** (Dranja:44), **Maja e Kurorës** (Dranja:44), **kodrat e Rrencit** (Dranja:50), **Përroi i paemën** (Dranja:53), **Ndërsana** (Djella, Vepra I:107), **Livadhet e Shkodrës** (Vepra II, Onufri, 2010, Poezia:41), **Ripa e epër** (Rrathë: 94), **Udha e Breshkave**, katundi **Shllin** etj.

P.sh.: Ai përfytyroi si ky, tashit e mbrapa, në vend të hypte mbi murin e arës në **Fundinë e vogël**, do të kapej mbi **shkambin e Çilkokut** dhe prej andej do të gërthiste kundër çdokujt që do të kapërcente kufijtë e tij. (Shkundullima:42).

Breshka Dranje gëzon jetën e shkurtë të andjes mes vjeshtës e dimnit, jo si grethi za-shtjerrun që ngopet me mushtin dehës të rrushit për ta mbyllë gjallnesën si në jerm ashtu si burrat e ngrimë në borë në **Qetën e Berishës**, përmbas **Cukalit**. (Dranja:12).

Edhe dikush tjetër në **Ndërsanë** kishte humbur diçka atë mbrame: tue kthye nga **Kodra e Hardhisë**, ndesha në rrugë plakën Crule, e njoftun në katund me mbiemrin Shtrigë. (Martin Camaj, Djella, Vepra I, Onufri, Tiranë, 2010: 133).

Epshi i vëllaut është një luginë e blerë / e epshi em është andrra / dhe zjarmet e barive natën / mbi majën e **Krrabit** e të **Bullit** (Martin Camaj, Vepra II, Onufri, 2010, Poezia: 116).

⁹ K. Topalli, *Vepra e Martin Camajt në aspektin gjuhësor*, Martin Camaj. Tradita dhe bashkëkohësia, Shkodër, 1994, f. 86.

Fjala si pasqyrim i vendlindjes në veprën e Martin Camajt

Edhe kur ngjarjet vendosen formalisht në mjedise të tjera, si ato të novelës “Shkundullima” në të cilën personazhet dhe subjekti vendosen në një fshat arbëresh, prapëseprapë nën njerëzit e mjediset, që autori përshkruan zbulohen malësia dhe malësori. Në gojën e personazheve autori vë fjalë të vjetra të krahinës, por të përdorura me një saktësi të habitshme e me një kuptim që nuk lë shteg për dyshime a dyzime. Këto fjalë shërbejnë për të kontrolluar fjalorët që në mjaft raste nuk e japin kuptimin e saktë. Khs. Shqimth “zbokth” (Fjalor 2006 f. 1047) me shqimth “pragu i derës; një gurë i gjatë, sa gjerësia e derës, por edhe një copë trau, që vendoset në hyrje të derës”. *I tha se hymja në qendër do të zvarritej e çka asht ma keq vështirë se do të vendosej ndokush t’i shkelë në **shqimth** të derës një i kobojas si Voni pse asnjë familje si kush nuk paska vajzë për të.* (Karpa:21).

Gjuha e tij është e pasur me leksema dialektore të cilat gjejnë pasqyrim në ligjërimin popullor. Disa prej këtyre fjalëve të autorit jetojnë akoma në vendlindjen e tij, por nuk janë përfshirë në fjalorët normativë të shqipes. Në veprën e tij ndeshim mjaft fjalë e shprehje të rralla të vendlindjes së tij Dukagjinit nga të cilat mund të vëmë në dukje: **cikërr** “zhigla, copa të vogla yndyre e mishi, të skuqura shumë që i hidhen pulendrës për ta mëlmyer atë”; **i djerritun** “tokë ose arë e lënë djerr”; **hejzë** “akull i ngrirë nëpër degë”; **sqimth** “pragu i derës”; **cik** “hirrë që lëshon kosi ose djathi i njomë”; **kaçë** “kokërr bime që hahet e njomë”; **i lënurun** “i shprishur, i krehur me gërhanë”; **mrë** “dru prej mreut që u vihet si bisht veglave të punës”; **mungullore** “që ka filiza; që përtërihet”; **çuklajë** “grumbull kodrash”; **galuc** “galiç, me gjunjë të përkulur e duke u mbështetur mbi themra, në bisht”; **shtërrri** “shqerra e keca së bashku”; **vûtas** “ndaj. në mënyrë të sheshtë, të përvutë”; **pulendër** “kaçamak”; **mëgojë** “racion”; **lëpizë** “sergjen anëve të murit, dy dërrasa të vendosura pingul (nga gjerësia) me njëra tjetrën, njëra prej të cilave më e gjerë, që vendoset në lartësinë e trupit të njeriut në njërën anë të murit ose të zdathut (pjesës prej dërrase që zëvendëson murin) ku fshatari vendoste enët e kuzhinës, por edhe gjëra të tjera”; **ndulkun (të)** “të pjekur”; **plajtë(e)** “e sheshtë”; **shmirjak** “shok bjeshke ndër kullosa; ato që dalin bashkë në të njëjtin vend për të kullotur bagëtinë” etj. Këto fjalë e shumë të tjera Camaj i mori nga e folmja e Dukagjinit, duke e mbajtur të gjallë kontaktin me vendin e tij, me gjuhën e vendlindjes.

Në veprën e Camajt ndeshim mjaft fjalë me kuptime të figurshme. Figuracioni i përdorur në veprën e tij është i pasur, i veçantë dhe shumë i lidhur me vendlindjen. Vlera të mëdha mbart fjala në veprën e tij kur ajo kalon nga rrafshi i drejtpërdrejtë emërtues, në atë të figurshëm. Përjetimet tashmë zëvendësohen nga abstraksioni, zhdërvjelltësia, variacioni, shumëfishimi i lidhjeve sintagmatike e i asosacioneve. Duke ndjekur traditën e paraardhësve Camaj ka një qëndrim aktiv ndaj leksikut u vesh fjalëve vlera të reja shprehëse dhe na jep me dorë të mbarë e të sigurtë në krijimin e mjaft fjalëve. Me interes paraqitet ndjekja e fjalëve me kuptime të dyta, në disa sintagma të veçanta.

Fjala **kreckë** ka kuptimin “dru i vendeve të ngrohta, i ngjashëm me panjën”...*i kujtohej se ishte mbajtë për degë të një **krecke**...* (Karpa:156). Te Camaj **kreckare** “e hijshme, e bukur, kryenaltë” *Shiko tha ky me vete, si ec tue*

herë në një krah, herë në tjetrin me lëvizje aspak **krekcare**, pa ia vu se ku po i bie kamba ashtu si i ka hije një vajze të pakeq që ende se di se ka një korp për martesë. (Karpa:20.).

Fjala **ndeshtrashe** nuk pasqyrohet në fjalorin e vitit 1980, atë e ndeshim të shpjeguar nga T. Osmani me të njëjtin kuptim si e ka përdorur Camaj “ndodhi a ngjarje e paparashikuar në jetë”¹⁰. Kuptimi i figurshëm i kësaj lekseme është rreziqe, peripeci, vuajtje, vështirësi, ndodhi të jetës. *Frymor i ndërmjemë mes sisorëve e atyne që pjellin vezë, di të ngrehet rrëshqanë e të çohet më të katrat për t’iu shmangë ndeshtrashes së zezë.* (Dranja:31).

Folja **pjek** në Fjalorin 1980, ka shtatë kuptime, Camaj sjell edhe një kuptim të ri: mendoj. *Plani duhet pjekë e vu në veprim, thoshte Fetari.* (Rathë:80).

Fjalën **arnyell** e ndeshim në Fjalorin 1980 me kuptimin lloj pishe, te Camaj fjala merr ngjyrim stilistikor, këtu fjala është përdorur në kuptimin e veçantisë, pa pasur modele të tjera nga vëllezërit apo nga fisi. *Kola, fjalëmbarë e i kuptueshëm, don me thanë, prorre gati për t’u bindë e pranue çdo pikëpamje të huej e cila s’i sillte atij dam, e quente Nikën arnyell i vetmuem mes ashtës, pa arnej të tjerë pranë.* (Shkundullima:23).

Fjalën **të kokërrueme** e ndeshim në Fjalorin 2006 f. 473 me kuptimin “e bëj një lëndë kokrra kokrra” te Camaj e përdorur për shtëpi që janë larg njëra tjetrës.

E.g. *Edhe në shekullin e kaluem, si sot e kësaj dite, thashethanat nuk kishin qenë të çrranjosura prej gojës së gjindjes të këtyne viseve me lagje e shtëpi të kokërrueme brinjash e luginash si të kishte qenë secila sosh dikur farë e hjedhun prej një grushti e ma vonë të ishin rritë të mëdha aq sa ishin.* (Shkundullima:13).

Folja **thek** ka kuptimin **shpejtoj hapin**. *Shtegtarët e Ripës së Mesme e të Epër ishin përngut e theknin hapin për të dalë në krye të vargut për të mbërritë pa çelë drita në shtëpi që e kishin ma larg.* (Rathë:83).

Fjalën **çengel** e ndeshim në Fjalor 2006 f. 151 me kuptimin “grep hekuri për të varur a për të kapur diçka; kanxhë gremç” te Camaj fjala merr kuptim të ri “i fortë, i fuqishëm” p.sh.:

Duert e tija çengela i ndiente si me qenë të ngrimë në krahë. (Djella:70).

Përpyjek në kuptimin bashkoi si: *Mbas zgjimit në pranverë mbasi ajo përpyjeku shtatin për blerim, ndjeu pjellorinë e shpendit në rropulli.* (Dranja:11).

Shkriftë (e) në kuptimin e butë: *Si vajzë që rritej shpejt, dhe shpejt që don me i qit fat vetes e me dalë nuse, ajo më lëshoi një shikim të shkriftë.* (Dranja:30).

Pakrypë (i) me kuptimin **i papëlqyer**: *Lexosha i shtrimë një roman të pakrypë, një nga ata të shumtit që përktheheshin në atë kohë prej gjuhëve të hueja, kur më thirri te dera Curri:* (Djella, Vepra I, Tiranë, 2010:74).

Kokërr “shumë”: *Mbas hamendjes së Currit, vargu i pakëputun i gjaqeve nganjëherë edhe për dy shekuj zanka fill për ngatërresa grash, kur burrit iu ngulka mendja kokërr në një grue të shokëve.* (Djella, Vepra I, Tiranë, 2010:75).

Këto kuptime të dyta, herë të drejtpërdrejta e herë të figurshme, të përdorura me vend e me shumë finesë, pasurojnë vargun e bashkë me të edhe gjuhën shqipe,

¹⁰ T. Osmani, *Tradita dhe e sotmja në vështrimin gjuhësor*, Shkodër, nr. II, 2007, f. 113.

Fjala si pasqyrim i vendlindjes në veprën e Martin Camajt

duke sjellë një ndihmesë të dukshme në këtë drejtim. Poetika e tij shquhet për sistemin shprehës metaforik, abstraksion dhe shumësi simbolike në përmasa të mëdha.

Frazeologjizmat popullore janë karakteristikë për veprën e Camajt. Ato vijnë nga të gjitha fushat e jetës materiale e shpirtërore dhe me aftësitë e tyre emërtuese e sidomos ngjyruese, thyjnë dhe zbukurojnë të shprehurit. Ato janë një nga veçoritë kryesore të leksikut të Dukagjinit. Camaj priret tek nuancat e reja që jep shprehja në ligjërim. Kjo përbën një nga tiparet e stilit të tij, realizuar me mjeshtëri, në pajtim të plotë me rregullsitë e gjuhës. Në të njëjtën kohë krijimet, rindërtimet e përpunimet vetjake, si dhe përdorimet shumë të goditura dhe funksionale japin një ndihmesë të re për përpunimin e frazeologjisë shqipe. Shfrytëzimi me mjaft efekt i mjeteve të shprehjes së figurshme e emocionuese i jep gjuhës së tij një forcë ndikuese mjaft të madhe, shpreh ngjyresat më të thella të mendimit e të ndjenjave të autorit. Frazeologjia e tij është e pasur dhe shumë origjinale. Tek Camaj përdorimi i saj vjen si nevojë e karakterizimit etno-psikologjik të mjedisit, të personazheve, të skenave etj.

Leksiku i veprës së tij na sjell botën shpirtërore e materiale të Dukagjinasve e arbëreshëve, Shkodrës, fshatrave të Malësisë etj. Vlerat janë të dyfishta semantike dhe mbishtresore, me një ngjyrim të theksuar emocional, të cilat autorit i vlejnë si lëndë e pazëvendësueshme në krijimtarinë e tij letrare, me shtresëzime historiko-kulturore, duke sjellë mendësinë krahinore e mbarë shqiptare, ai përshkruan personazhe e pamje të jetës shqiptare me ngjyresë historike, me veçori gjeografike e natyrore, me tipare folklorike e etnologjike, me pasurinë shpirtërore, me mendësinë, kulturën, psikologjinë e filozofinë e gjithçka tjetër që përbën botën shqiptare. Nisur nga kjo, frazeologjia e tij shquhet për përmbajtje të gjerë e të thellë, figuracion të pasur, ngjyrim të fortë emocional.

Në veprën e Camajt dallohet lidhja me gjuhën popullore, talenti vetjak, njohja e pasurisë kombëtare e ndërkombëtare. Fryma popullore shfaqet në frazeologjizmat e shumtë si: **e humbi sysh plakun** i shpëtoi pa e vënë re; **si me krye në thes** në rrezik të madh, pa e ditur se çë keqe më pret, me rrezik jete pranë; **t'i bjerë për fije** i ra pikës; **me gjak e lak** me këmbëngulje; **pa shej pa dukë** (u zhduk) pa lënë asnjë gjurmë; **ia bleu në gjak të fytyrës** e kuptoi nga mënyra e të thënit; **s'ke pse i matesh malit me sëpatë** thuhet për diçka që është e pamundur të bëhet, kur ka një pengesë madhore që nuk mund të kapërcehet kurrësi; **mos e trazo gjarprin kur pi ujë** ruaju nga armiku edhe atëherë kur të duket se është i parrezikshëm; **si me kërkue gjilpanën në dushk** kërkon gjilpërës në kashtë, kërkon kot, kërkon diçka që nuk mund të gjendet; **pa i ra syut qepallë** e shikonte trimërisht, pa frikë; **mos me t'i zanë syni** shumë i vogël, që nuk shihet; **si pulën në furrik** i shushatur etj.

Frazeologjia e tij është e pasur e figurshme, e larmishme dhe ka vlera të shumta e të pazëvendësueshme. Bie në sy si veçori e stilit të Camajt, që ai shfrytëzon me mjeshtri disa njësi frazeologjike në periudhë të cilat i përdor për të dhënë karakterizime nëpërmjet kundërvënies, ose për të përforcuar e përmbyllur një mendim.

Iu morën mendet dhe u ul ndejë në fundin e shkallave mermeri te hymja kryesore; prarë iu ngjit fjala për fyt e mbet me gojë hapët dhe harroi fare se kush e shoqnonte në teatër, një grue e pjekun, vetë nënkryetarja e bashkisë, Ajka. (Karpa:31). Voni u kujtue se me atë njeri të panjoftun e lidhte diçka fatale, vdekja dhe hapi gojën të thoshte se urimet s'do ta banin kurrë të veten sepse ai nuk paskësh ardhë me kambë të mbarë dhe se ia ndiente zemra se një ditë do ta vriste Shkribën me dorë të vet, por Shkriba e mori fjalën ma shpejt nësa i printe dhandrit nëpër fuqi e konopë leqe leqe në skele. (Karpa:8).

Hapësira tjetër ku zbulohet pesha e fjalës së vendlindjes përbëhet nga elemente onomastike, nga urimet e mallkimit krahinore, ku mishërohen mendësia e kultura popullore. Nëpërmjet përshëndetjeve dhe urimeve shqiptare mund të nxjerrim të dhëna me interes rreth të dhëna me interes rreth shoqërisë shqiptare dhe mendësisë së popullit tonë në shekuj siç shprehet Shkurtaj “zgjedhja e forme të caktuar të përshëndetjes a të urimit jep tregues të rëndësishëm të marrëdhënieve a raporteve sociale të një epoke të caktuar.”¹¹

Duke qenë se në urimet, sharjet dhe në mallkimet vlere shprehëse emocionale është e përhershme, ajo ka sjellë që pikërisht skema e rendit të fjalëve të jetë më e zakonshme në përdorim, për shkak të një fosilizimi më të madh të atyre lidhjeve sintaksore; ndërtimi i tyre me folje të mënyrës dëshirore i përgjigjet ngarkesës emocionale dhe kjo ka çuar në një ngurosje më të madhe të këtyre lidhjeve sintaksore dytësore. Pikërisht te mallkimet, urimet, fjalët e urta, shprehjet të tjera emocionale, del qartë roli që luan ngjyrimi emocional në ndërrimin e rendit fillestar të fjalëve.

a) **Urime:** Te Camaj urimet janë të ndërtuara kryesisht nga forma foljore të mënyrës dëshirore, por edhe nga mënyra të tjera si: *Mirse vjen ti e kush na vjen me kambë të mbarë!* (Karpa:8); *Pastë faqen e bardhë!* - uroi Shkriba - prej këndej Barnatari e ka të lehtë t'i kapet malit ose të dirgjet deri në lumë për të mbledhë bimë e rranjë që i duhen për përziemje barnash shëruese. (Karpa:203); Ajo sendërtoi aty për aty një plan djallëzor tue marr shkas prej formulës “*bashkë derisa vdekja të na ndajë*” (Karpa: 193); Ky ashtë Drejtori - i tha Shkriba Vonit - *iu gjatët jeta!* (Karpa:57). Kështu nuk të kemi ndëgjue kurrë tue folë! - Tha ma i vjetri. - *E mbara na priftë!*” (Karpa:101); E vrava, tha, në gjajën time dhe *e pastë veten në qafë!* dhe në atë timtë i plasi ideja prej lules së ballit me shpejtësi vetime për së kthjelltit. (Karpa: 139) etj.

b) **Mallkime:** Një strukturë të afërt me urimet kanë edhe mallkimet, pavarësisht dallimeve të tyre në planin semantik. *Shko, hiqmu qafe.* (Karpa:30); *Krisma e derës që i mbyllet diku në shpinë, tha Barnatari, mbetet në veshë sikur nemja e prindit vofsh e mos kthesh kurrë ma në plang!* (Karpa:40) etj. Studiuesja Priku shprehet se “Mallkimi i personazheve të Camajt “*vofsh e mos kthesh kurrë ma në plang*” duket se e ka prekur edhe vetë shkrimtarin, po ai vazhdoi të

¹¹ Gj. Shkurtaj, *Etnografi e të folurit të shqipes*, Tiranë, 2010, f. 159.

mendojë shqip, të krijojë shqip me një gjuhë biles të lëmuar e të pastër jo vetëm letrarisht, por mjaft interesante edhe nga pikëpamja gjuhësore.”¹²

c)Betime: Përveç urimeve mallkimeve në vend të rëndësishëm zënë edhe betimet, të cilat janë mjaft të rëndësishme, pasi paraqesin një strukturë shumë të hershme të gjuhës shqipe, si: *E kur të shof tue kalue, më flakron nëpër sy si me kë në ti flakë e gjallë n'mjedis t'erës, e pasha tokën e pamatun!* (Djella, Vepra I, Tiranë, 2010:69); *Kur donte t'ua mbushte menden shokëve të tij, burraçoça po si ai për diçka që askuj ndër ta s'do t'i ishte besue, Zymberi çonte të dy cepat e krahut përprjetë e kryet i humbte në parzëm dhe betohej: “Heu, more burra, e paça në qafë tanë botën e pamatun në mos kjoftë puna njeshtu si po ju thom û.* (Djella, Vepra I, Tiranë, 2010:47) etj.

Edhe pse fizikisht i ndarë nga vendlindja e atdheu, nga jeta e përditshme e jetës shqiptare, Camaj paraqitet si njohës i mirë i saj. Ai përdor gjuhën e pasur që është ruajtur ndër malësitë tona duke e pasuruar edhe vetë me shumë fjalë e shprehje të rralla e kuptimisht të pasura. Kjo gjë vërehet edhe në sistemin e pasur të përdorimit të shprehjeve proverbiale, i fjalëve të urta të krijuara nga autori sipas gjedheve popullore, si: ***Ai që i rrin mollës për nën, i ha kokrrat!***(Rrathë:81). Në vesh ndokush i pëshpëriste:vjen koha të thërrasim përnjëmend Magjistar; ***prit, pranverë se del bari.*** (Karpa:81); ***Drapnit në thes i del maja përjashta.*** (Karpa:9); ***Koha asht letër e bardhë,*** thotë një fjalë e urtë në Karpë, mori me arsyetue Shkriba. (Karpa:9); Ajo sendërtoi aty për aty një plan djallëzor tue marr shkas prej formulës ***“bashkë derisa vdekja të na ndajë”*** (Karpa:193); *Me ujë - ndërhynti Voni-nuk kemi pasë të bajmë as unë, as Shkriba të cilit s'po due me i dalë zot, por po flas që mos të shkojë i njomi nëpër të thatit.*(Karpa:92); ***Mos e trazò gjarprin kur pi ujë!*** (Karpa:198); ***Të rrimë shtrembët e të flasim drejt!*** (Karpa:161); ***Një rrugë e dy punë,*** tha, në një anë lëshoj vendin prej fundërrinave që bien poshtë, e në tjetrën po punoj një kthinë ku mundem me banue sadopak gjatë kohës që ka zjarm në votër. (Karpa: 145); *Faji i njenit - rreziku i tjerëve!* (Dranja:14); ***Uji lan edhe murtajën,*** thotë një fjalë e lashtë. (Dranja:27); ***Fol për dreqin dhe dreqi mbas dere.*** (Karpa: 106) etj.

Një përbërës i spikatur i veprës së Camajt është dhe pastërtia e gjuhës shqipe. Ai luftoi me fjalën e huaj deri në habi. Në veprat e Camajt ndeshim një sasi mjaft të konsiderueshme fjalësh, të cilat ai i përdor për të mënjeluar fjalët e huaja përkatëse. Mjaft prej krijimeve gjuhësore mund të përdoren me sukses krahas mjaft sinonimeve, fjalë të huazuara, me prirje për t'i nxjerrë ato jashtë përdorimit.

Gjithashtu Camaj për ruajtjen e pastërtisë së gjuhës shqipe krahas krijimeve të tij që janë kryesisht semantike, përdor fjalë të shqipes së përbashkët ose të leksikut dialektor e krahinor, fjalë të krijuara nga shkrimtarë të mëparshëm etj. Kështu, emri ***qiellzanë*** përdoret në vend të ***tavan:*** *Thakë brezash e mbulojcash djepi, tufa gjithfarë ngjyrash vareshin anekand gjijve mes mureve të dhomës me qiellzanë druni të gdhendun prej mjeshtrit të panjoftun para ma se dyqind vjetësh.*

¹² M. Priku, *Rreth disa ndërtimeve e kuptimeve foljore në veprën e Martin Camajt*, Studime shqiptare, 17, Shkodër, 2011, f. 255.

(Rrathë:10); **ndëgjosja** në vend të **receptor**: *Këtu në park përballë, në ora tetë e gjysmë!* "Urdhnoi Përgjegjësi e uli **ndëgjojësen** e telefonit pa përshëndetje. (Rrathë:52); **mbërrelë** në vend të çadër: *Ai në të vënte mbërrelën dhe shkopin me shkrojlja të gdhenduna me brisk prej ndoj bariu me dorë të sigurtë mjeshtri të përngeshëm.* (Rrathë:9); emri **barnatar** përdoret në vend të farmacist; p.sh. *Voni, për shembull, ishte barnatar, zeje ma e çmueshme se ajo e mjekut!* (Karpa:5); **qafëza** në vend të **jakë**: *Ndër ato mure tash mund të shiheshin: mangë kraholas leshi për burra, parzmore cohe të qindisuna me fije mëndafshi të vrashtë, qafëza këmishash e enterish të veshjesh të grave qytetare, shoka e riza të enduna ndër enemia, ançe gjithnjë të qindisuna mbulesash shtrati.* (Rrathë:10); ndajfolja **deshtas**, si fjalë shqipe nga rrënjë foljore përdoret në vend të huazimeve enkas, kastile, e postafat; *Por ky doli i terun, arrë (kur e hoq mantelin!) shëndosh e mirë dhe shkeli në dheun e Karpës ku e priste një jetë e vështirë sa që shpesh ma vonë do t'i shkojë mendja se do kishte ba ma mirë sikur deshtas të ishte mbytë në lumë.* (Karpa:7); **erëtim** në vend të aromë: *Në shtëpinë e lashtë e të lëshueme/erëtim ngjyre rraqesh të përmykuna* (Poesie:128); **tytësi** "vend i zbrazët që vjen si gyp, grykë, zgavër" në vend të boshllëk: *Fjalët shterpa kumbonin fort bukur në tytësinë e hapësinës rreth pishinës.* (Karpa:50).

Huazimin e vjetër nga turqishtja *tamam* Camaj e zëvendëson pothuajse në të gjitha romanet e tij me fjalën **shi** të dialektit të veriut. P.sh.: *Tue dalë në punë katundësit, ata ma të vjetrit, këqyrnin në brijën e malit: secili dinte se kur reja ulet e mbulon timba e curra, shi aty në gjysmën e brijës, si hi i hjedhun me grusht prej së naltit, jo atë ditë, por të nesërmen do të binte shi.* (Shkundullima:113); **Shi** te kambët e përmendores... (Poesie:72); **rrokaqiej** në vend të grataçiel: *Në nadie rá dielli e zbeu/faqet e rrokaqiellëve.* (Gedichte 1991:40); **bujtë** në vend të akomodim: p.sh. *Mbas çka u tha, kjo borë ende nuk e paska ngulë kambën në tokë andaj ashtë si ai miku i largët që përбуhet dikund një natë e të nesërmen ulet teposhtë brijave e bie në lumë ...po due me thanë bora.* (Shkundullima:161) **i njëmendë** në vend të **real**: *Deshi me thanë edhe se ai fliste mbi vetje të njimendta.* (Rrathë:160); fjalën katastrof/ë-a, ai e zëvendëson me fjalën e bukur shqipe të dialektit geg **zezon/ë/a**; **syzë** në vend të sirtar: *Hapi syzën e tryezës së madhe për t'i ndry mbrendë.* (Karpa:15); **tejzat** në vend të kordat; **njënjeshëm** në vend të identik: *Vëreja këtë guri çukëzat e njinjishëm ku kanë ra me të njëjtën forë qinda e mija maje kepash!* (Rrathë:93); **dhéase** në vend të vendase: *Ma në fund, i kënaqun se cik më cik përkonin as me qenë binjoke, dëshmoi se skota e Dranjës atje nuk ishte erdhacake, por dhéase.* (Dranja: 21); **ashkëzën** në vend të qepallës: *U mat dy tri herë, nxori një kambë prej rrashtës, prapë u rrudh; dhe kur i pati nxjerrë të dyja, mbylli ashkëzën e syve me pjekët e veta prej lëkure të gjallë, e uli kryet si me dashë me më thanë: jam në dorë tande, më pre po deshe!* (Dranja:30); **blegtore** në vend të çobaneshë: *Dielli djeg mjedrat në rogë, / blegtore i dhemb kryet e dridhet* (Poesie:40) etj.

Si përfundim mund të themi, se vepra e Martin Camajt është shprehja më e fuqishme e vlerave gjuhësore të shqipes, e mundësive të pakufizuara shprehëse e pasurisë, e gjallërisë dhe e forcës së magjishme të fjalës. Të gjitha elementet e

Fjala si pasqyrim i vendlindjes në veprën e Martin Camajt

përmendura në këtë punim, por edhe më gjerë tregojnë në mënyrë shumë bindëse lidhjet e forta të autorit me vendlindjen e tij dhe njëkohësisht pasqyrimin e vendlindjes, në mënyrë të përkryer. Vepra e Camajt është “një përmendore e artë dhe vërtet e shndritshme, për hir të së cilës, emri dhe lavdia e tij do të jenë përherë të gjalla në zemrat e mendjet e breznive të sotme dhe të atyre që do të vijjnë.”¹³

LITERATURË E SHFRYTËZUAR:

- D. Luka, *Studime gjuhësore VIII*, Shkodër, 2003.
D. Luka, *Studime gjuhësore XIII*, Shkodër, 2011.
D. Luka, *Studime gjuhësore XIV*, Shkodër, 2012.
Dialektologjia e gjuhës shqipe, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, Tiranë, 1971-2005.
Fjalor i gjuhës së sotme shqipe, bot. i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, (Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë), Tiranë, 2002.
Fjalor i gjuhës së sotme shqipe, botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë (Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë), Tiranë, 1980.
Fjalor i shqipes së sotme, bot. i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, (Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë), Tiranë, 2006.
Gramatikë e gjuhës shqipe, I, Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Tiranë, 2002.
J. Thomai, *Çështje të fraezologjisë së gjuhës shqipe*, Tiranë, 1981.
K. Cipo, E. Çabej, M. Domi, A. Krajni, O. Myderrizi, *Fjalor i gjuhës shqipe*, bot. i Institutit të Shkencave, Tiranë 1954 (rishtypje, bot. Çabej, Tiranë, 2005).
M. Priku, *Rreth disa ndërtimeve e kuptimeve foljore në veprën e Martin Camajt*, Studime shqiptare, 17, Shkodër, 2011, f. 255-264.
Martin Camaj për kulturën shqiptare-Shkrimtari dhe albanologu, Studime shqiptare 17, Shkodër, 2011.
Martin Camaj- Tradita dhe bashkohësia, Shkodër, 1994.
N. Gazulli, *Fjalori i Gazullit*, Tiranë, 2010.
S. Sinani, *Çështje të stilit në ligjërimin e Martin Camajt*, Studime filologjike, 1-2/2007.
Sh. Sinani, *Camaj i paskajuar*(Rreth tipologjisë së llojeve në veprën e Martin Camajt),Tiranë, 2011.
T. Osmani, *Çështje të leksikut dhe të fjalëformimit në faqet e një reviste*, në Gjuha dhe shkrimtari, Shkodër, 2001.
T. Osmani, *Martin Camaj dhe vepra e tij gjuhësore*, Gjuha Jonë, 1-2 /2000 f. 107-113.
V. Memisha, *Studime për fjalën shqipe*, Tiranë, 2011.

LETËRSI E VJELË:

- Martin Camaj, *Rrathë*, Munchen, 1978.
Martin Camaj, *Karpa*, Roma, 1987.
Martin Camaj, *Shkundullima* (Proza) Roma, 1981.
Martin Camaj, *Dranja madrigale, mbi fatin e një frymori të papërsosun*, Roma, 1981.
Martin Camaj, *Djella*, Vepra I, Onufri, Tiranë, 2010.
Martin Camaj, *Gedichte*, München: Kyrill &Method Verlag, 1991.
Martin Camaj, *Lirika mes dy motive*, Munchen, 1967.
Martin Camaj, *Poezi 1953-1967*, Roma, 1981.

¹³ Gj. Shkurtaj, *Martin Camaj - Figurë e shquar e albanologjisë dhe e letërsisë shqiptare*, Studime shqiptare 17, Shkodër, 2011, f. 239v.

